

معرفی ترجمه‌های از کتاب الخراج

محمد عبدلی*

درباره مؤلف کتاب

ابویوسف یعقوب بن ابراهیم بن حبیب انصاری به سال ۱۱۳ ق هم‌زمان با خلافت امویان در کوفه به دنیا آمد (زرکلی، الاعلام، ج ۸، ص ۱۹۳). فقه و حدیث را در همان جا نزد استادانی چون عبدالرحمن بن ابی لیلی، مالک بن انس، و لیث بن سعد آموخت (بغدادی، هدیه، ج ۴۱، ص ۲۴۲). مشهورترین استادش امام اعظم ابوحنیفه می‌باشد که ابویوسف هم بعدها از نشردهندگان مذهب فقهی وی گردید. ابویوسف معاصر دستگاه خلافت عباسیان بود و شاگردانی از جمله محمد بن حسن شیبانی و احمد بن حنبل را در حوزه فقه و حدیث تربیت کرد. طبری و ذهبی، دانش و تبحر ابویوسف را در فقه و حدیث نیکو می‌ستایند (شاخت ۱۳۵۸: ۱۱۳۵-۱۳۳۸). همچنین، او در فقه و قضا سرآمد معاصرین خویش بوده است. گذشته از این، یکی از بارزترین نظریه پردازان اقتصاد اسلامی به شمار می‌رود که افزون بر آنچه به طور پراکنده در آثارش آمده است، نگارش نخستین کتاب در زمینه امور مالیاتی دولت اسلامی را در کارنامه خود دارد.

ابویوسف در دوران خلافت عباسیان در بغداد به امر قضا پرداخت. تا جایی که هارون الرشید لقب «قاضی القضاة» را بدو بخشید و تا زمان مرگش در ۱۸۲ ق در این منصب باقی بود. از آثار او می‌توان به کتاب‌های زیر اشاره نمود (ابن ندیم، الفهرست، ص ۲۰۳):

۱. الخراج.
۲. الآثار، مشتمل بر مجموعه احادیثی به نقل از کوفیان که ابویوسف آن‌ها را روایت کرده است.
۳. اختلاف ابی حنیفة و ابن ابی لیلی، که به بیان مسائل مورد اختلاف این دو فقیه معتبر کوفی پرداخته است.
۴. الرد علی سیر الازعاعی، که ردی استدلالی با بسطی کامل و منظم بر نظریات اوزاعی فقیه شامی درباره حقوق نظامی است.
۵. کتاب اختلاف الامصار.
۶. کتاب الرد علی مالک بن انس.
۷. کتاب المخارج فی الحیل.

۸. الأمالی و النوادر.

۹. المبسوط فی الفروع.

۱۰. الذکر و الدعاء.

کتابشناسی توصیفی الخراج

در این کتاب، مؤلف در پانزده فصل به معنای خراج، مقام علمی مؤلف کتاب الخراج، و آشنایی با مطالب آن، بیان فصل‌هایی از کتاب الخراج در باب احادیث ترغیب و تشویق، احکام غنائم،

برگ نخست ترجمه کتاب الخراج نسخه کتابخانه دانشگاه آن آربر میشیگان

احکام فیء و خراج، چگونگی فتح سرزمین شام و جزیره، چگونگی تعیین عطایا و مقرری توسط حضرت عمر، آنچه لازم است نسبت به (عراق) به عمل آید، احکام، قطائع، حکم زمین‌های حجاز، دیدگاه فرقه خوارج و حکم زمین‌های بصره، احکام مرتدین و حکم ساکنان روستاها و شهرهای

* دانشجوی کارشناسی ارشد فقه شافعی دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران / Abdoli901@ut.ac.ir

فتح شده می‌پردازد.

خراج در لغت به معنای درآمد، سود، پاداش، عطیه و محصول زمین، به کار رفته است؛ ولی با گذشت زمان به مالیات تخصیص یافت. در اینکه واژه «خراج» در اصل از زبان‌های دیگر وارد زبان عربی شده است میان زبانشناسان اختلاف وجود دارد (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۰، ص ۲۲۵). در اصطلاح، به مالیاتی گفته می‌شود که از زمین‌های الحاقی گرفته می‌شد. زمین‌های الحاقی چند قسم بودند:

۱. زمین‌هایی که اهالی آن‌ها با رغبت اسلام آوردند و ملکیت آن‌ها در دست مالکانشان باقی ماند.

۲. زمین‌هایی که با پیروزی در جنگ، به دست مسلمانان افتاد و به ملکیت آنان درآمد.

۳. زمین‌هایی که ساکنان آن‌ها بدون جنگ، حاضر به صلح شدند و طبق معاهده، زمین به ملکیت مسلمانان درآمد و می‌بایست به دولت، در ازای استفاده از زمین‌ها خراج می‌دادند؛ یا زمین‌ها در ملکیت صاحبان اولیه باقی می‌ماند، ولی می‌بایست به دولت خراج می‌پرداختند.

۴. زمین‌هایی که اهالی بدون جنگ رها کردند یا به دولت اسلامی سپردند، و یا اهالی آن‌ها منقرض شدند. این نوع زمین‌ها در تملک حاکم اسلامی در می‌آید. زمین‌های نوع اول را اراضی «طلوع»، نوع دوم را اراضی «مفتوحة العنوة»، نوع سوم را اراضی «صلح»، و نوع چهارم را «فیء» و «انفال» می‌نامند. دولت اسلامی در ازای در اختیار نهادن زمین‌های مفتوحة العنوة و صلحی و فیء به افراد، از آن‌ها خراج می‌گرفت. خراج یکی از مهم‌ترین منابع درآمدی دولت اسلامی را تشکیل می‌داد به طوری که می‌توان گفت مدت چند قرن اقتصاد مسلمین بر این منبع استوار بود.

باری، قاضی ابویوسف کتاب الخراج را در پاسخ به نامه هارون الرشید نوشت. هارون از وی خواسته بود کتابی در زمینه مالیات‌های دولت مطابق با احکام اسلامی بنگارد. در این کتاب، منابع مالیاتی دولت، موارد مصرف آن، و مقررات مربوط به جنگ‌هاست که امروزه در حیطة حقوق عمومی جای می‌گیرند. افزون بر این‌ها، کتاب الخراج، به عنوان منبعی تاریخی، سیمای وضعیت اقتصادی و اجتماعی دوره عباسی را

به تصویر می‌کشد. البته اینکه آیا این کتاب در زمان تصدی وی بر منصب قضا نوشته شده یا قبل از آن روشن نیست؛ ولی از آنجا که مطابق نقل کتب تاریخی و رجالی، ابویوسف قبل از خلافت هارون الرشید منصب قضاوت را به عهده داشته، می‌توان دریافت که این کتاب بعد از تصدی امر قضا نوشته شده است. چنان که از مقدمات این کتاب برمی‌آید، ابویوسف با ذکر نظرات فقهی خود و دیگران، به‌ویژه ابوحنیفه، درصدد است تا حکومت زمان خویش را به اجرای احکام فقهی در تمام شئون جامعه توصیه نماید. لذا مؤلف در ابتدای کتاب با ذکر چندین حدیث تحت عنوان «احادیث ترغیب و تحضیص» و ذکر اهمیت «حکومت بر مردم» درصدد است تا با ارائه نمونه‌هایی تاریخی از خلافت خلفای راشدین و عمر بن عبدالعزیز، توجه هارون را به اعتباری بودن این امور و مسئولیت سنگین وی در مقابل خدا و مردم جلب نماید. روش کار ابویوسف در این کتاب بدین صورت است که وی بعد از ذکر مقدمات، مطابق سؤالی که هارون الرشید طی نامه‌ای برای وی ارسال کرده، به طور مجزا به پاسخگویی هر یک از آن سؤالات پرداخته و در اثبات نظر خویش، احادیثی را به همراه ذکر سند، مطرح می‌کند. وی نظرات فقهی را با استدلال بیان کرده و در صورت وجود نظرات متفاوت، آن‌ها را ذکر کرده و سپس هارون الرشید را در گزینش آرای مطرح شده، مخیر نموده است.

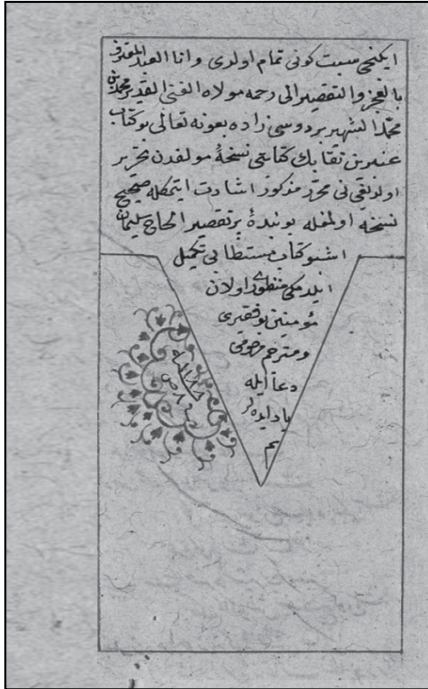
ابویوسف همچنین در کتاب الخراج پیشنهاد می‌کند که خلیفه باید هر یک یا دو ماه برای رسیدگی به مظالم رعیت در مکانی بنشیند؛ خواسته‌های مظلومان را پاسخ دهد و ظالمان را از ستمگری بازدارد. او حاکم را برای اجابت نیازهای کشاورزان، همچون حفر چاه تشویق می‌کند. در این کتاب، ابویوسف مهم‌ترین اصول و قواعد خراج را با توجه به مقررات شریعت اسلامی بیان کرده است.^۲

درباره مترجم کتاب

محمد بن عبدالله المدرس الرومی الحنفی مشهور به ردوسی زاده به سال ۱۱۱۳ ق وفات یافته است. او افزون بر ترجمه کتاب الخراج، دو کتاب وفیات الأعیان و عجائب المخلوقات را نیز به زبان ترکی برگردانده است (بغدادی، هدیه، ج ۲، ص ۱۰۸) او در دوره عثمانی و معاصر مصطفی پاشا (۱۶۸۳ م) بود و به درخواست

۲. چاپ اول متن عربی الخراج به سال ۱۳۰۲ ق توسط مطبعة بولاق منتشر شد. ترجمه فرانسوی آن هم به سال ۱۹۲۱ م در پاریس توسط فانین منتشر شد. کتاب الخراج اخیراً توسط یکی از پژوهشگران افغان به زبان پارسی دری ترجمه شده است که مشخصات آن چنین می‌باشد: کتاب الخراج، ترجمه میرعلی اصغر شعاع، کابل، بنگاه انتشارات میوند و کتابخانه سبا، ۱۳۸۳ ش، ۳۲۱ ص.

انجامه ترجمه کتاب الخراج نسخه کتابخانه
دانشگاه آن آربر میشیگان

سلیمان اشبو کتاب مستطابی تکمیل ایدر مکی منظوری اولان
مؤمنین بو فقیری و مترجم مرحومی دعا ایله یا دایده لر تم فی
۸ ص سنه ۱۱۸۸.

منابع:

- ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، بيروت، دارصادر، ۱۴۱۴ق.
- ابن ندیم، محمد بن اسحاق ابوالفرج، الفهرست، ترجمه و تحقیق رضا تجدد، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۶ش.
- بغدادی، اسماعیل پاشا، هدیة العارفین فی أسماء المؤلفین، بیروت دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۳ق.
- شاخت، یوزف، ۱۳۵۸، «ابویوسف» دانشنامه ایران و اسلام، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- زرکلی، خیرالدین، ۱۹۹۹، الأعلام: قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربین و المستشرقین، بیروت، دارالعلم للملایین.
- قره بلوط، علی الرضا و احمد طوران، معجم التاريخ التراث الإسلامی فی مکتبات العالم (المخطوطات و المطبوعات)، ترکیه، دارالعقبه، [بی تا].

وی کتاب الخراج را به ترکی استانبولی برگرداند. ردوسی زاده بخش عمده‌ای از این کتاب را ترجمه کرد، اما مرگ فرصت اتمام آن را نداد؛ از این رو، فردی به نام حاج سلیمان به سال ۱۱۱۸ق ترجمه را تکمیل کرد.

نسخه‌شناسی ترجمه کتاب الخراج

این ترجمه که به خط نسخ ظریف عثمانی تحریر شده، دارای ۳۴۶ برگ به ابعاد ۲۶×۱۳ سانتی متر است. هر صفحه مشتمل بر نوزده سطر و هر سطر حاوی نه تا ده کلمه می‌باشد. عناوین در آغاز به شنگرف است و در انتهای هر مطلب دایره توپر طلایی‌ای رسم شده است. برگ آغاز دارای سرلوح با خطوط منظم هندسی و گل و برگ مختلف به زر تزیین شده است. دارای جلد تیماج قهوه‌ای سوخته، کاغذ بغدادی است؛ برگ اول صیقل داده شده، مطالب داخل مستطیل نوشته شده است. این ترجمه نفیس ضمن مجموعه عبدالحمید دوم، در دانشگاه آن آربر شهر میشیگان به شماره ۴۲۵ نگهداری می‌شود.^۳

آغاز: حمد بی غایه و ثنای بی‌نهاییه اول ذات بی‌چونه اولسونکه احکام شرع قویمی محکم کتابی ایله و اعلام دین مستقیمی معظم خطابی ایله احکام و اعلا ایلدی و درود نامعدود و صلوات نامحدود حبیب خدا رسول کبریا محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم حضر تدرینک مرقد معطر و مشهد منور لرینه و ال کرام و ائتمه عظام حضراتنه اتحاف و اهدی اولنور مترجم کتاب عنبرین نقاب محمد بن محمد الشهیر برودوسی زاده ایدر که چونکه دستور اسمان بایه وصاحب خورشید سایه مسند فرور کار فرمانی ... اعنی وزیر مصطفی پاشا دام غروفشا ... بر نیچه اموردن استفسار ایلدکده اما رحمة الله تعالی حالامیان علماده خراج ابی یوسف عنوانیله معروف و مشهور اولان کتابی تألیف بیور مشلر ایدی دیوب کتاب مذکور محاسنتی شرح و بیان ایلمشدی...

انجام: ایدر که ذکر اوتان روایت بو یایده اولان مسموعا نمرک الله اعلم احسنیدر احسنی لفظی ایله ترجمه پایانه ایردی فله الحمد والمنه ارباب العلم و العرفان ... تمام اولدی و انا العبد المعترف بالعجز و التقصیر الی رحمه مولاہ الغنی القدير محمد بن محمد الشهیر برودوسی زاده بعونه تعالی بو کتاب عنبرین تقابک کتابتی نسخه مولفدن تحریر اولدیغی نی محرر مذکور اشارت ایتکمله صحیح نسخه اولمغله بو بنده پر تقصیر الحاج

3. retrieved 24/10/2011, Available at: <http://www.lib.umich.edu/islamic/archives/3933>